

Nowe dane dotyczące historii polskiej geologii, przedstawione po raz pierwszy na konferencji *Buffon i Polska* w Stacji Naukowej PAN w Paryżu

Piotr Daszkiewicz*, Radosław Tarkowski**

P. Daszkiewicz R. Tarkowski

Trzysetną rocznicę urodzin francuskiego uczonego Georges Leclerc hrabiego de Buffon uczczono we Francji i kilku innych europejskich krajach serią rocznicowych konferencji oraz wydaniem zarówno oryginalnych prac Buffona, jak i nowych opracowań

naukowych dotyczących tego uczonego i jego epoki. Autorzy artykułu już wcześniej zwracali uwagę na znaczenie przyłączenia się Polski do tych obchodów, wskazując na istotne związki Buffona z naszym krajem i na celowość zaznaczenia polskiej obecności w organizowanym we Francji, z dużym rozmachem, Roku Buffona (Daszkiewicz & Tarkowski, 2007a). Autorom udało się przekonać dyrekcję Stacji Naukowej PAN w Paryżu do zorganizowania francusko-polskiej konferencji *Buffon i Polska*. Odbyła się ona w dniu 8.06.2007 r. w Stacji Naukowej PAN w Paryżu***.

Konferencję otworzyło przemówienie powitalne dyrektora stacji, profesora Jerzego Pielaszka, a słowo wstępne wygłosił dr Thierry Hoquet, najwybitniejszy w dzisiejszej Francji znawca Buffona, autor m.in. opracowań monograficznych *Buffon: histoire naturelle et philosophie* [Buffon: historia naturalna i filozofia]; *Buffon illustré. Les gravures de l'Histoire naturelle (1749–1767)* [Buffon ilustrowany. Ryciny Historii naturalnej (1749–1767)]; *Buffon/Linné: Eternels rivaux de la biologie?* [Buffon i Linné: odwieczni rywale w biologii?].

Na konferencji wygłoszono w języku francuskim następujące referaty:

- *Buffon i Guettard, kilka uwag o Francji i naukach przyrodniczych w Polsce osiemnastego wieku* (dr Radosław Tarkowski, Akademia Pedagogiczna, Kraków i dr Piotr Daszkiewicz, Narodowe Muzeum Historii Naturalnej, Paryż);
- *Kilka okazów mineralogicznych związanych z polsko-francuską historią w kolekcji Narodowego Muzeum Historii Naturalnej (MnHn) w Paryżu* (dr Pierre-Jacques Chiappero, MnHn, Paryż);
- *Kilka unikalnych dokumentów związanych z Buffonem i historią Polski w kolekcji MnHn* (dr Pascale Heurtel, MnHn, Paryż);

- *Pierwsze badania nad szkieletem Nicolas Ferry alias Bébé, karla Stanisława Leszczyńskiego, i rola Buffona w zachowaniu jego szczątków* (prof. Jean Granat, Centre National de la Recherche Scientifique, Paryż i dr Evelyne Peyre, CNRS, Paryż);
- *Polska przepiórka i litewski niedźwiedź — fauna Polski w dziełach Buffona* (dr Piotr Daszkiewicz, MnHn, Paryż);
- *Stanisław Staszic, tłumacz i kontynuator dzieła Buffona w Polsce* (prof. Marian Skrzypek, Uniwersytet Warszawski);
- *Staszic i Buffon w świetle przedmiotów z kolekcji Muzeum Staszica w Piła* (dr Józef Olejniczak, Muzeum Staszica, Piła);
- *Kopalnia soli Wieliczka* (diaporama przygotowana przez prof. Antoniego Jodłowskiego, Muzeum Żup Krakowskich, Wieliczka).

Po prezentacji referatów odbyła się dyskusja, zorganizowana w formie okrągłego stołu (ryc. 1), zatytułowana *Buffon i Polska, w perspektywie francusko-polskich stosunków naukowych i wymiany kulturalnej w osiemnastym wieku*, w której oprócz prelegentów wzięli udział: prof. Jean Marc Drouin (historyk nauki z Paryża), dr Lydie Touret (konserwator zbiorów mineralogicznych Ecole des Mines w Paryżu), dr Arnaud Hurel (z Instytutu Paleontologii Człowieka w Paryżu).

O randze tej konferencji zdecydowało nie tylko towarzyszące jej we Francji spore zainteresowanie i wartość naukowa wygłoszonych referatów, ale także fakt, że w jej trakcie zaprezentowano niepokazywane zazwyczaj okazy z kolekcji mineralogicznych i dokumenty francuskich zasobów archiwalnych oraz nieznane dotąd dane dotyczące historii polskich nauk przyrodniczych. Było to możliwe dzięki całkowicie bezinteresownej pracy grupy naukowców z Narodowego Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu. Ze względu na to, że konferencja odbyła się w Paryżu, autorzy i współorganizatorzy tej konferencji postanowili przedstawić kilka interesujących danych dotyczących historii polskiej geologii szerszemu kręgowi odbiorców w Polsce.

Kilka poloników ze zbiorów mineralogicznych

Pierre-Jacques Chiappero, kustosz kolekcji mineralogicznej, przypomniał w swoim wystąpieniu, iż pierwszy inwentarz kolekcji został przeprowadzony dopiero w 1822 roku z inicjatywy Aleksandra Brongniarta (1770–1847), profesora mineralogii w Narodowym Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu w latach 1821–1843. Nie możliwa jest więc identyfikacja okazów starszych, zachowanych bez swoich pierwszych, historycznych etykiet. Dlatego też, choć — według wszelkiego prawdopodobieństwa — okazy pochodzące z przesłanego w 1787 roku daru Stanisława Augusta Poniatowskiego dla Królewskiego Gabinetu w Paryżu nadal znajdują się w muzealnych zbiorach, to jednak niemożliwe jest odnalezienie jakiegokolwiek ich śladu, za wyjątkiem listy 58 numerowanych okazów (polskie tłumaczenie listy zawiera praca Daszkiewicza, 1998) i listu

*Muséum national d'Histoire naturelle, USM 308 — Service du Patrimoine Naturel, 61, rue Buffon, 75005 Paris; piotrdas@mnhn.fr

**Instytut Geografii, Akademia Pedagogiczna w Krakowie, ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków; tarkowski@min-pan.krakow.pl

***zorganizowanie tej konferencji nie byłoby możliwe bez wszechstronnej pomocy i ogromnego zaangażowania pani Wandy Herdy ze Stacji Naukowej PAN w Paryżu, za co autorzy wyrażają Jej wyrazy wdzięczności

Ryc. 1. Uczestnicy dyskusji przy okrągłym stole podczas konferencji *Buffon i Polska* w Stacji Naukowej PAN w Paryżu. Od lewej: Marian Skrzypek, Jean Granat, Lydie Touret, Radosław Tarkowski, Jean-Marc Drouin, Józef Olejniczak, Thierry Hoquet, Pascale Heurtel, Piotr Daszkiewicz i Pierre-Jacques Chiappero. Fot. W. Herda

Ryc. 2. Szafir Marii Leszczyńskiej ze zbiorów MnHn w Paryżu. Fot. P.-J. Chiappero

Ryc. 3. Topaz Marii Leszczyńskiej ze zbiorów MnHn w Paryżu. Fot. P.-J. Chiappero

informującego o przekazaniu tej kolekcji Buffonowi. Dokumenty te zostały przekazane zgodnie z francuskim prawem Archiwom Narodowym i tam do dziś są przechowywane wśród dokumentów administracyjnych muzeum. Z podobnych przyczyn nie udało się, pomimo poszukiwań, zidentyfikować innych okazów związanych z Polską, które trafiły do paryskiej kolekcji w siedemnastym i osiemnastym wieku, jak choćby tych przekazanych przez J.-E. Guettarda, czy też przedmiotów z kolekcji agatów polskiego króla, zakupionej na prośbę Buffona.

Dopiero w 1796 roku do świeżo utworzonego Narodowego Muzeum Historii Naturalnej trafiły dwa okazy mineralogiczne związane w pewien sposób z polską historią. Należą one do serii kamieni szlachetnych skonfiskowanych w okresie rewolucji i przekazanych przez państwo do muzeum. Są to: szlifowany, błękitny na końcach i żółty pośrodku szafir (ryc. 2), o wadze 19,67 karatów, pocho-

dzący prawdopodobnie z Cejlonu i żółtopomarańczowy topaz, o wadze 28,4 karatów, pochodzący z Ouro-Preto w stanie Minas-Gerais w Brazylii (ryc. 3).

Dr Chiappero przypomniał, że historia depozytu z 1796 roku jest dobrze znana dzięki protokołom posiedzeń profesorów Narodowego Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu. Wiadomo, że wyboru szlachetnych kamieni dokonał Louis Jean Marie Daubenton (1717–1800), jeden z organizatorów królewskiej kolekcji, w okresie rewolucyjnym mianowany pierwszym dyrektorem muzeum i profesorem mineralogii. Historia związała losy tych dwóch klejnotów z Polską. Szczegółowe badania naukowe przeprowadzone na klejnotach królewskich przez Bernarda Morela jednoznacznie wykazały, że oba te klejnoty należały do królowej Francji, Marii Leszczyńskiej, żony Ludwika XV, córki Stanisława Leszczyńskiego, króla Polski (Morel, 1988; Schubnel i in., 2001).

O ile niemożliwe jest zidentyfikowanie ogromnej większości związanych z Polską okazów pochodzących z osiemnastego wieku, o tyle w przypadku nabytków dziewiętnastowiecznych sytuacja jest odmienna. W kolekcji są przechowywane liczne okazy przesłane przez Ignacego Domeykę. Warto przypomnieć, iż Domeyko był związany z tym muzeum i utrzymywał bardzo bliskie stosunki z Armandem Dufrenoy (1792–1857), który był jego nauczycielem. To właśnie Dufrenoy zachęcał go do wyjazdu do Chile. Dzięki przeprowadzonym poszukiwaniom panu Chiappero udało się odtworzyć trzy duże przesyłki Domeyki, które dotarły do muzeum: z 1852 r. z Copiapo, z 1853 r. z Valparaiso i z 1863 r. z Santiago. Ostatnia przesyłka to skrzynia zawierająca 35 okazów (2 meteoryty i 33 okazy mineralogiczne). Z tych 33 okazów 31 nadal znajduje się w muzealnej kolekcji. Wśród nadesłanych wówczas okazów znajdował się nieznany wcześniej minerał, noszący dzisiaj nazwę domeykitu.

J.-P. Chiappero zaznaczył, że muzealna kolekcja posiada zbyt wiele okazów związanych z polską historią, by móc choćby je wspomnieć w jego referacie. Oryginalny wpis Brongniarta w jednej z pierwszych ksiąg inwentarzowych, rejestrujący meteoryty przysłane do Paryża przez Ignacego Horodeckiego, dobrze ukazuje rangę przesyłanych z Polski okazów, będących już w pierwszych muzealnych spisach inwentarzowych. Krótki przegląd kilku okazów mineralogicznych związanych z Polską został zakończony pokazaniem jeszcze jednego minerału odkrytego przez Polaka, pracującego — podobnie jak Domeyko — w Chile. Również Paul Trippke (1851–1880), którego polskość jest podkreślana przez różnych autorów, a o którym wiemy bardzo niewiele, przesłał do Europy okazy mineralogiczne. Wśród nich, jak się okazało, był nowy minerał, na cześć jego odkrywcy nazwany trippkeitem (Maneck, 2004). Jest to okaz tym cenniejszy, iż nigdy później nie udało się tego minerału odnaleźć, pomimo poszukiwań prowadzonych w Copiapo, regionie, w którym został odkryty.

Unikalne dokumenty związane z historią polskiej geologii w zbiorach Biblioteki Narodowego Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu

Pani Pascale Heurtel, kustosz muzealnej kolekcji rękopisów i starodruków, przedstawiła wybór dokumentów związanych z Polską i Buffonem. Na początku swojego wystąpienia podkreśliła, że związki tej instytucji z naszym krajem są starsze od okresu zarządzania *Jardin du Roi* przez Buffona i sięgają początków tej instytucji. Te pierwsze kontakty w znaczącym stopniu są związane z Williamem Davissonem (1593–1662), który był intendentem *Jardin du Roi*, profesorem chemii, a zarazem, począwszy od 1648 roku, lekarzem polskiego króla, Jana Kazimierza. Podobnie jak w przypadku okazów mineralogicznych, tak i w przypadku starodruków trudno jest dzisiaj ustalić, które z nich były częścią królewskiego gabinetu lub własnością Buffona, a które z cytowanych przez tego przyrodnika tytułów trafiły do muzealnych zbiorów w okresie rewolucyjnych konfiskat dóbr kościelnych i od emigrantów. Wiele z tych dokumentów jest związanych z historią polskiej geologii. Z licznych dawnych ksiąg cytowanych przez Buffona pani Heurtel pokazała m.in. *l'Historia naturalis Regni Poloniae Magnique Ducatus Lithuaniae* Gabriela Rzączyńskiego, noszącą exlibris wybitnego dziewiętnasto-

wiecznego zoologa, paleontologa, twórcy anatomii porównawczej — Georga Cuviera (1769–1832) oraz pracę śląskiego przyrodnika Caspara Schwenckenfelda (1563–1609): *Stirpium & fossilium Silesiae catalogus: in quo praeter etymon, natales, tempus; natura & vires cum variis experimentis assignantur — concinnatus per Casparvm Schwenckfelt.*

W siedemnastym i osiemnastym wieku ważną rolę w europejskiej nauce odgrywała gdańska szkoła przyrodnicza. Jakub Teodor Klein (1685–1759), gdański zoolog i botanik, jeden z najbardziej znanych przeciwników Linneusza, a także autor jednych z pierwszych opisów skamieniałości na ziemiach polskich i rękopisów o kopalni w Wieliczce, jest jednym z najczęściej cytowanych przez Buffona autorów. Biblioteka posiada jedną z największych na świecie kolekcji prac gdańskich przyrodników, a w niej 20 prac Kleina. Johann Reinhold Forster (1729–1798) i jego syn Georg Forster (1754–1794), gdańscy przyrodnicy, znani m.in. z udziału w wyprawie dookoła świata kapitana Cooka, byli związani z Buffonem. Francuski przyrodnik znał ich osobiście, otrzymywał od nich okazy przyrodnicze i informacje, które wykorzystał w *Histoire naturelle*. Biblioteka posiada nie tylko bogatą kolekcję ich dzieł (w sumie 37 tytułów), ale także archiwa rękopiśmienne Forsterów. W pozostałej w manuskrypcie części mineralogicznej lekcji *Historii naturalnej* Georga Forstera często wymieniana jest Polska i Litwa.

Cennym dokumentem dla historii nauk przyrodniczych są bruliony i rękopiśmienne zapiski Buffona i jego współpracowników. W trakcie przygotowań do konferencji notatki te zostały przejrane przez Pascale Heurtel i Piotra Daszkiewicza pod kątem ich związków z Polską. W przypadku prac geologicznych zapiski te potwierdzają wielokrotne wykorzystywanie przez Buffona obserwacji i prac Jean-Etienne Guettarda. Wśród nieznanych dokumentów z archiwum Buffona, pośrednio związanych z Polską, warto odnotować notatki dotyczące kopalni żelaza w Lotaryngii, będących własnością Stanisława Leszczyńskiego.

Archiwum J.-E. Guettarda było w ostatnich latach kilkakrotnie przedmiotem badań (Daszkiewicz & Tarkowski, 2007b). Pozostaje ono jednak ciągle źródłem interesujących dokumentów i, jak to słusznie zauważyła pani Heurtel, wiele pozostaje w nim do odkrycia. Wśród dokumentów pokazanych w trakcie konferencji znalazły się między innymi: list Adama Czartoryskiego do Guettarda, jedna ze stron rękopisu pracy o Wieliczce ze szkicem wykonanym prawdopodobnie w kopalni i lista okazów soli z Wieliczki przekazanych przez Guettarda francuskiemu ambasadorowi. Interesujące były także zdjęcia zapisków Guettarda na kartach do gry i warszawskich programach teatralnych. Pokazują one, jak cennym materiałem był papier w osiemnastym wieku i ukazują warunki pracy tego uczonego w Rzeczypospolitej.

Nieznana osiemnastowieczna lista skamieniałych koralowców z zamku w Nieświeżu

Nie wszystkie dokumenty pozostawione przez J.-E. Guettarda zostały już udostępnione historykom. Nie skatalogowane jeszcze często dokumenty trafiły do muzeum w okresie późniejszym niż reszta jego archiwum, prawdopodobnie jako dar rodziny uczonego. W trakcie ich przeglądania został odnaleziony cenny dla historii polskiej

nauki rękopis. Nie ma on tytułu i zapewne dlatego Guettard dopisał na jego początku *Katalog skamieniałości z klasy koralowców*. Rękopis jest swoistego rodzaju listą skamieniałości, głównie koralowców i gąbek ze zbiorów Radziwiłłów z biblioteki zamku w Nieświeżu. Lista ta, jak wynika z treści, towarzyszyła kolekcji okazów przekazanych adresatowi. Nie wiemy, kim jest jej autor. W tekście pada nazwisko pana Machnickiego, który kolekcję tę zapoczątkował. Z kontekstu jasno wynika, że to nie on jest jej autorem. Na rękopisie nie ma żadnej daty. Domyślać się jedynie możemy, iż został przekazany Guettardowi bądź w trakcie jego pobytu w Rzeczypospolitej, bądź został mu przesłany później. Jego anonimowy autor niewątpliwie miał niezłą wiedzę na temat kolekcji skamieniałości i ówczesnej systematyki koralowców. Jediną pracą, jaką cytował w tekście, jest klasyczna w osiemnastym wieku książka autorstwa Luigi Ferdinando Marsili (1658–1730) — *Histoire physique de la mer. Ouvrage enrichi de figures dessinées d'après le naturel*. Autorzy artykułu porównali cytowane w rękopisie ryciny i opisy z książką Marsilięgo. Niewątpliwie, autor rękopisu używał francuskiego wydania z Amsterdamu z 1725 roku. Z tekstu rękopisu wynika także, że jego autor nie tylko opiekował się kolekcją przyrodniczą w Nieświeżu, ale także, że osobiście brał udział w poszukiwaniu i wykopaliskach skamieniałości. Informacja ta jest o tyle ważna, że chodzi przecież o jedne z najstarszych tego typu badań poszukiwawczych na terenach Rzeczypospolitej.

Guettard odwiedził Nieśwież, a dobra Radziwiłłów są wielokrotnie cytowane w jego rozprawach dotyczących Polski (Tarkowski, 2004). To jednak nie francuski przyrodnik jest bezpośrednim adresatem rękopisu. W trakcie pobytu w Rzeczypospolitej, prowadząc badania, Guettard opierał się nie tylko na własnych obserwacjach, ale także na informacjach od zaprzyjaźnionych z nim osób. W pracach Guettarda często powraca nazwisko Du Faÿ [chodzi o Jean-Théclás-Félix Dufaÿ, dyplomowanego w Montpellier w 1750 roku]: *...kilka uwag zaczerpniętych z rękopisu Pana Du Faÿ, lekarza z Montpellier, który jest obecnie przy Hetmanie Kozaków. Zechciał on pokazać mi ten rękopis, zawierający obserwacje, jakie poczynił podczas swoich podróży po Polsce*. Du Faÿ przekazał Guettardowi wiele, wykorzystanych później przez niego, obserwacji. Rękopis *Katalog skamieniałości z klasy koralowców* jest adresowany do *Pana Du Faÿ, lekarza w Warszawie*.

Nie wiadomo, czy okazy opisane w rękopisie dotarły do Guettarda. Wśród opisywanych przez niego skamieniałości z Polski, a zwłaszcza koralowców, większość pochodziła z Nieświeża. Guettard pisze, że wszystkie skamieniałości z okolic Nieświeża zostały mu подарowane przez: *pana Du Faÿ, lekarza z Montpellier, który je tam zebrał*. Czy wśród nich znajdowały się te z omawianego rękopisu? Trudno jest dzisiaj odpowiedzieć na to pytanie. Z jednej strony informacje z rękopisu są zbyt ogólne, aby móc zidentyfikować poszczególne okazy. Z drugiej strony prawdopodobnie Guettard dostawał wielokrotnie przesyłki od Du Faÿ. Pisze on także, iż Du Faÿ sam zebrał okazy, nie wspomina natomiast o otrzymaniu części kolekcji biblioteki zamku w Nieświeżu.

Rękopiśmienny *Katalog skamieniałości z klasy koralowców* jest dokumentem bardzo cennym dla historii polskiej nauki. Nie tylko dlatego, że stanowi część archiwum Guettarda i prawdopodobnie służył temu przyrodnikowi w trakcie przygotowania jego rozpraw geologicznych. To także unikalne świadectwo na temat kolekcji przyrodniczej zgromadzonej przez Radziwiłłów w Nieświeżu, kolekcji zgromadzonej głównie przez Mikołaja Radziwiłła (1702–1762). O kolekcji tej wiemy bardzo niewiele, choć była zapewne jedną z największych w Rzeczypospolitej. Dzisiaj pamięta się głównie o teleskopie подарowanym przez Mikołaja Radziwiłła Uniwersytetowi Wileńskiemu, brak jednak jakichkolwiek wiarygodnych danych na temat reszty tych zbiorów. Przeszły one istnieć już w osiemnastym wieku, przeniesione po śmierci Mikołaja Radziwiłła do Warszawy i Grodna. Przedstawiony powyżej dokument z archiwum Guettarda jest zatem zapewne jedynym śladem tej tak ważnej kiedyś kolekcji przyrodniczej.

Podsumowanie

W trakcie konferencji *Buffon i Polska* w Stacji Naukowej PAN w Paryżu zostały przedstawione nowe dane dotyczące historii polskich nauk przyrodniczych. Po raz pierwszy pokazano okazy i dokumenty o kapitalnym wręcz znaczeniu dla historii europejskiej geologii. W świetle przytoczonych powyżej licznych przykładów wydaje się wskazanym przeprowadzenie dodatkowych poszukiwań i analiz. Oczywiście jest, że realizacja podobnego założenia wymaga odrębnego programu badawczego i nie może ograniczyć się wyłącznie do prac prowadzonych w ramach przygotowań do okolicznościowej konferencji *Buffon i Polska*.

Autorzy pragną poinformować, że jeszcze w tym roku ukaze się numer specjalny *Annales Centre Scientifique de l'Académie Polonaise des Sciences à Paris*, poświęcony problematyce zaprezentowanej na konferencji.

Autorzy wyrażają podziękowania Pani dr Pascale Heurtel, dyrekcji Stacji Naukowej PAN w Paryżu oraz Pani Wandzie Herdzie za wyrażenie zgody na wykorzystanie ilustracji.

Literatura

- DASZKIEWICZ P. 1998 — Dokumenty dotyczące daru Stanisława Augusta Poniatowskiego dla Paryskiego gabinetu przyrodniczego. *Kwart. Historii Nauki*, 43: 111–117.
- DASZKIEWICZ P. & TARKOWSKI R. 2007a — Georges-Leclerc Buffon i jego wpływ na badania przyrodnicze w Polsce. *Prz. Geol.*, 55: 33–37.
- DASZKIEWICZ P. & TARKOWSKI R. 2007b — XVIII-wieczna kolekcja wielkich okazów solnych przekazana przez Jean- Etienne Guettarda ambasadorowi króla Francji. *Prz. Geol.*, 55: 121–124.
- DUBOIS de JANCIGNY J.-B. 1778 — *Essai sur l'histoire littéraire de Pologne*. Par M. D** ... réflexions générales sur les progrès des sciences et des arts, histoire naturelle et géographie. A Berlin, chez G. J. Decker, imprimeur du Roi. MDCCLXXVIII: 566.
- MANECKI A. 2004 — *Encyklopedia minerałów z polskim i angielskim słownikiem nazw*. Minerale Ziemi i materii kosmicznej. AGH Kraków: 498.
- MOREL B. 1988 — *Les Joyaux de la Couronne de France*. Wyd. Albin Michel: 417.
- SCHUBNEL H.-J., CHIAPPERO P.-J. & GONTIER E. 2001 — Mineral treasure of the French natural history museum. *Ed Muséum*: 120.
- TARKOWSKI R. 2004 — New data on J.-É. Guettard's journey to Poland in the years 1760–1762. *C.R. Geoscience*, 336: 1227–1232.